

Czym jest lingwistyka dyskursu?

Waldemar Czachur

Uniwersytet Warszawski
waldemar.czachur@uw.edu.pl
ORCID 0000-0002-8343-4765

Abstrakt

W artykule przedstawiono założenia lingwistyki dyskursu jako programu badawczego czerpiącego z szeroko rozumianych przemian w humanistyce. Lingwistyka dyskursu bada dyskursywnie kształtowane relacje między użyciem języka, zbiorowymi systemami przekonań, procesami selekcji wiedzy i kulturą, a także pyta o to, jak językowe perspektywizacje tworzą społecznie podzielane znaczenia, modelując w ten sposób określone obrazy rzeczywistości. Zakładam, że lingwistyka dyskursu staje się dyscypliną integrującą i projektującą. Integruje różne perspektywy teoretyczne, metodologiczne i metodyczne w projektowaniu swojego przedmiotu badań, celu poznawczego i procedury badawczej.

Słowa kluczowe: lingwistyka dyskursu, dyskurs, analiza dyskursu, wiedza zbiorowa, znaczenie

Abstract

What is discourse linguistics?

The paper presents the premises of discourse linguistics as a research program that draws on the broadly defined changes in the humanities. Discourse linguistics studies the discursively shaped relations between the use of language, collective belief systems, knowledge selection processes, and culture; it also asks how linguistic perspectivising creates socially shared meanings, thus modelling specific views of reality. I assume that discourse linguistics becomes an integrative and designing discipline. It integrates different theoretical, methodological and methodical perspectives in designing its research subject, cognitive objective and research procedure.

Keywords: discourse linguistics, discourse, discourse analysis, collective knowledge, meaning

1. Wprowadzenie

Badania nad dyskursem są prowadzone w ramach różnych dyscyplin współczesnej humanistyki, w tym również w ramach językoznawstwa. Określane są wówczas jako analiza dyskursu, czasami jako lingwistyczna analiza dyskursu lub krytyczna analiza dyskursu, a czasami jako lingwistyka dyskursu. Te pojęcia nie zawsze są traktowane synonimicznie. Nie bez znaczenia dla stosowania różnych nazw są inspiracje metodologiczne i teoretyczne płynące z wielu tradycji naukowych, dominujących np. w badaniach polonistycznych, romanistycznych czy germanistycznych (Grzmil-Tylutki 2010; Duszak, Fairclough 2008; Warnke, Spitzmüller 2009; Paveau, Sarfati 2009; Steciąg 2012; Poprawa 2012; Dutka-Mańkowska 2019; Biardzka 2019; Bilut-Homplewicz 2010; 2019; Dreesen, Stücheli-Herlach 2022).

W pracy tej chciałbym zarysować główne założenia dyskursologicznego programu badawczego, który nazywam lingwistyką dyskursu. Zakładam, że celem lingwistyki dyskursu jest analiza dyskursów oraz refleksja nad użyciem języka i procesem wytwarzania społecznie podzielanych znaczeń w dyskursach, a metodologicznym fundamentem – zasada projektowania i integracjonizmu¹.

Przyjmuję, że projektowanie jest refleksyjnym i planistycznym działaniem badawczym dyskursologów. Osoba analizująca dyskurs, projektując, konstruuje swój przedmiot badań i zarządza procesem badawczym, motywowana określonym celem poznawczym swojego projektu przy zastosowaniu odpowiednich procedur i metod, aby przeprowadzić skuteczną i sprawdzalną analizę dyskursu. Zasada integracjonizmu odnosi się do dwóch kwestii: sposobu definiowania języka w jego zakotwiczeniu komunikacyjno-antropologicznym oraz do sposobu łączenia

¹ Niniejsza praca bazuje na ustaleniach przedstawionych w monografii mojego autorstwa pt. *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy* (Wrocław 2020).

różnych kategorii analitycznych i metod w duchu eklektyzmu badawczego i transdyscyplinarności.

2. Dyskurs jako zjawisko komunikacyjno-społeczne i przedmiot badań lingwistyki

Wychodzę z założenia, że dyskurs i jego analiza weszły na stałe do arsenału teoretycznego, metodologicznego oraz programowego lingwistyki, choć pojęcie „dyskursu” jako przedmiot badań ciągle modeluje się w różny sposób, różnie określa się jego relacje z innymi kategoriami poznawczymi, takimi jak tekst, gatunek czy styl (Wojtak 2011), a także w różny sposób definiuje się cel poznawczy badań nad dyskursem.

Inspirując się myślami Michela Foucaulta (1977, 2002), należy stwierdzić, że dla jego koncepcji dyskursu najważniejsze są trzy kwestie: **wiedza**, **władza** i **podmiot**. Zależności między nimi można ująć następująco: **wiedza** w rozumieniu francuskiego filozofa to zbiorowy i językowo wytworzony system przekonań, sposób, w jaki interpretujemy (za pomocą języka) otaczającą rzeczywistość, każdorazowo podmiotowo, a więc perspektywicznie, uwzględniając konkretny punkt widzenia i interesy konkretnych **podmiotów** działających w ramach dyskursów. Podmioty dążące do zdobycia **władzy** lub jej utrzymania narzucają (forsują) w określonych społeczeństwach językowo wytwarzaną wizję rzeczywistości oraz ją legitymizują i sankcjonują. Władza i tak pojmowana wiedza pozostają więc w relacji warunkującej się o tyle, że to władza może uczynić zespół zbiorowych przekonań „prawdziwymi”, a wiedzę zideologizować. Zasoby wiedzy, cyrkulujące w dyskursach i za pomocą dyskursów, inicjowane, aktywowane, dystrybuowane i stabilizowane przez poszczególne (konkurujące ze sobą) grupy społeczne współkształtują jednocześnie tożsamości podmiotów, ustalając ich pozycje w dyskursie oraz ich wzajemne relacje (Angermuller 2014: 23; Kumięga, Nowicka-Franczak 2020; Czachur 2021).

Z perspektywy lingwistycznej tak pojmowany dyskurs to przede wszystkim zjawisko komunikacyjno-społeczne, to konkretne użycia

języka i ich wytwórcy zakotwiczeni w kontekście społeczno-historycznym; dyskurs jest jednocześnie „uzewnętrzną myślą” i „uwewnętrzną mową” (Kłosińska 2012), stanowi „rodzaj zinstytucjonalizowanej wypowiedzi (*énoncé*), powtarzalnej społecznej praktyki językowej” (Biardzka 2019: 63). Dyskurs to podstawowy czynnik w konstrukcji życia społecznego i ważny element relacji władzy – powiedzą Norman Fairclough i Anna Duszak, przedstawiciele lingwistycznie zorientowanej krytycznej analizy dyskursu (Fairclough, Duszak 2008: 16–17). Anna Dutka-Mańkowska, powołując się na Dominique’a Maingueneau (2014: 17–24), przypisuje dyskursowi takie cechy, jak ponadzdaniowość, ukierunkowanie, sprawczość, kontekstowość, podmiotowość wypowiedzi, podporządkowanie normom oraz interdyskursywność (Dutka-Mańkowska 2019: 29).

Współgranie tych wszystkich cech dyskursu, co do których istnieje zgodność wśród lingwistów, umożliwia postawienie tezy, że miejscem, w którym język w formie znaków językowych i innych multikodowych systemów oraz reguł ich łączenia przybiera moc tworzenia znaczeń i tym samym modelowania wizji rzeczywistości (a więc wiedzy, podmiotów i władzy), jest właśnie wypowiedź w dyskursie (Czachur 2020: 151). Na co jednak z praktycznonaukowego punktu widzenia zwraca uwagę Maingueneau (1984),

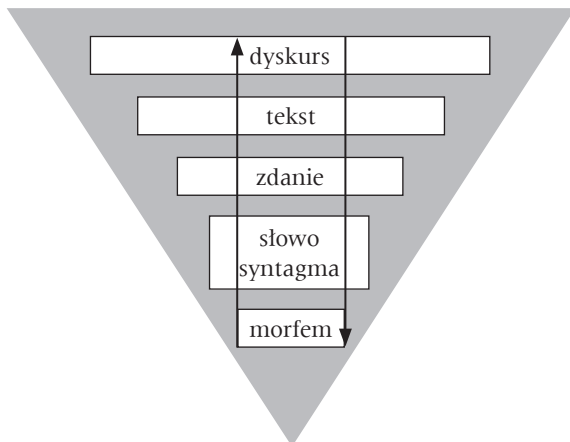
(...) dyskurs nie powinien być pomyślany tylko jako zbiór tekstów, lecz jako praktyka dyskursywna. System semantycznych ograniczeń, ponad wypowiedzią i wypowiedzianiem, pozwala uczynić te teksty współmiernymi z „instytucjonalną siecią” jakiejś „grupy”, tą, jaką dyskursywnie wypowiedzianie jednocześnie zakłada i umożliwia (cyt. za: Paveau, Safati 2009: 235).

Z perspektywy lingwistycznej, integrującej dorobek pragmatyki, kognitywnie zorientowanej lingwistyki kulturowej (etnolingwistyki), tekstologii i genologii lingwistycznej można uznać, że dyskurs to

(...) zbiór habitualnych praktyk komunikacyjnych, realizowanych przez różne podmioty w formie seryjnych wypowiedzi (tekstów), które w procesie interakcji kształtują określone wizje świata według przyjętych reguł kulturowych (Czachur 2020: 144; Witosz 2016; Wojtak 2019).

Nie chodzi tutaj jednak o ustalenie definicji dyskursu, która zadowoliliby możliwie wielu lingwistów, ale o taki sposób określania tej kompleksowej i dynamicznej kategorii, który umożliwiałby opis interesującego nas zjawiska, adekwatny do możliwości i zainteresowań poznawczych lingwistyki oraz do instrumentów analitycznych właściwych określonej dyscyplinie. A przecież chodzi o dynamiczne i kompleksowe procesy komunikacyjne (aktywowane za pomocą języka oraz innych systemów multikodowych) o silnym oddziaływaniu społecznym. Dyskurs jednak jako przedmiot badań lingwistycznych, inaczej np. niż słowo, zdanie czy tekst, jest obiektem nienamacalnym i trudno uchwytym, a jednocześnie jest zjawiskiem wszechobecnym, wpływającym całościowo na sposób naszego myślenia, mówienia i działania. Uwidacznia się bowiem jednocześnie na wielu poziomach: słowa, zdania i tekstu, a między tymi poziomami istnieje daleko idące sprzężenie. Zachodzące między nimi relacje ascendentale i równocześnie descendentale warunkują zaistnienie i funkcjonowanie dyskursu w tym sensie, że jego specyfika tematyczna oraz zespół kulturowo uwarunkowanych reguł uwypuklają się przede wszystkim w tekście, za pomocą praktyk komunikacyjnych, ale także na poziomie zdań, słów i morfemów (Wichter 1999: 264–265). Znaczenie takich słów, jak *covidiota*, *covidianie*, *antyszczepionkowiec*, *koronaświrus*, *korona-ateista* wynika zarówno z morfemów, które tworzą wymienione wyrazy, jak i z funkcji określania osób pozycjonujących się wobec wirusa COVID-19 oraz wprowadzanych w Polsce i innych krajach świata lockdownów, reżimów sanitarnych czy szczepień. Ich użycie w różnych grupach społecznych współgra z aktywowaniem różnych strategii komunikacyjnych, toposów argumentacyjnych, a także różnych tekstów i ich gatunków (komentarze na Facebooku, artykuły prasowe, wypowiedzi polityków różnych partii). Istnienie relacji transwersalnych między dyskursem a poszczególnymi jednostkami językowymi stanowi ważny argument na rzecz integrującego charakteru lingwistyki dyskursu, ponieważ zakłada całościowe spojrzenie na proces komunikowania i wytwarzania sensów oraz na sposób analizowania dyskursu. Dlatego uzasadnione jest postrzeganie dyskursu jako transwersalnej struktury

językowej, wynikającej z właściwości wypowiedzi go konstytuujących, aktywowanych na wymienionych wyżej poziomach. Owe hierarchiczne zależności zachodzące między dyskursem a innymi kategoriami lingwistycznymi można zwizualizować w następujący sposób:

Rysunek 1. Relacje transwersalne w sposobie modelowania dyskursu na tle innych poziomów jego realizacji.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Spitzmüller, Warnke (2011: 25).

Obie linie wskazują na przenikanie się relacji ascendentalnych i descendentalnych między wskazanymi kategoriami. Specyfika dyskursu zgodnie z tym założeniem powinna się ujawniać w każdej wymienionej kategorii lingwistycznej. Dlatego to tekst staje się obiektem analizy dyskursu, „(...) właśnie z powodu śladów, jakie wytwarzanie dyskursu w określonej sferze życia (a więc w związku z gatunkiem) pozostawiło w tekście” (Dutka-Mańkowska 2016: 61).

To, że dyskursy aktywują się na różnych poziomach, można uznać również za potwierdzenie wcześniej postawionej tezy o wszechobecnym, choć jednocześnie trudno uchwytnym, charakterze dyskursu. Z tego też powodu dyskurs jako przedmiot badań musi być dopiero zaprojektowany na podstawie ustalonego celu poznawczego oraz zebranego korpusu tekstów, to bowiem teksty, każdorazowo naznaczone

dyskursywnie, stają się namacalnym przedmiotem analizy dyskursu (Maigneueau 1984; Bilut-Homplewicz 2016: 334). Tym samym projektowalność dyskursu jako przedmiotu badań powoduje, że można go uchwycić na różne sposoby, w zależności od przyjętej perspektywy poznawczej (co interesuje mnie w dyskursie?) oraz perspektywy ontycznej (w jaki sposób dyskurs ujawnia się osobie go badającej?)

Opierając się na sposobach definiowania i modelowania dyskursu istniejących w literaturze przedmiotu, w badaniach empirycznych można wyróżnić cztery dominujące wymiary: instytucjonalny, substancyjny, tematyczny oraz modalny/ideologiczny. Za tymi pojęciami kryją się różne perspektywy projektowania dyskursu pod kątem sposobu jego zaistnienia jako przedmiotu badań.

Perspektywa instytucjonalna w projektowaniu dyskursu odnosi się do dyskursów obecnych w wybranej domenie życia społecznego z jej specyficznymi formami komunikacji. Istotnym kryterium dookreślającym dyskurs z perspektywy instytucjonalnej jest istnienie grupy podmiotów społecznych działających w ramach społecznie relewantnych instytucji. Dlatego będziemy mówić o dyskursie administracyjnym, edukacyjnym, wojskowym, politycznym, ludowym, jeśli w ten sposób będziemy chcieli pokazać z jednej strony aktorów tych domen społecznych, a z drugiej np. stosowane strategie komunikacyjne lub gatunki mowy.

Perspektywa substancyjna w projektowaniu dyskursu odwołuje się do nośnika dyskursu, który jednocześnie modeluje formy komunikacji i nie pozostaje bez wpływu na tworzone treści; tak projektowanym przedmiotem badań będzie np. dyskurs radiowy, internetowy czy telewizyjny. Ważna w tym ujęciu jest zarówno kwestia materialności, umożliwiająca zaistnienie dyskursu, jak i jej wpływ na zjawisko medialności form komunikacji. Do tego obszaru można przyporządkować dyskursy koncyptowane w taki właśnie sposób, np. dyskurs medialny, prasowy, radiowy, telewizyjny oraz internetowy. Podobnie jak w przypadku innych typów dyskursów, kryterium instytucjonalne czy tematyczne może odgrywać istotną rolę w sposobie projektowania dyskursów substancyjnych jako przedmiotów badań.

Perspektywa tematyczna w projektowaniu dyskursu odnosi się do dyskursów sprofilowanych na określony temat, określone zagadnienie, istotne w debatach publicznych danej społeczności, jak dyskurs ekologiczny, dyskurs o obcokrajowcach w Polsce czy dyskurs na temat kryzysu gospodarczego we Francji. W tym przypadku wtórny jest zarówno element instytucjonalny, jak i substancyjny dyskursu, ale nie pozostają one bez znaczenia dla analizy dyskursu, choć zależy to tylko od przyjętej perspektywy badawczej.

Perspektywa modalna/ideologiczna w projektowaniu dyskursu odnosi się do badania sposobu prowadzenia dyskursu. I tak, wśród dyskursów jako przedmiotów badań można wyróżnić np. dyskurs liberalny, feministyczny czy konserwatywny, a także dyskurs kulturowy, dla którego aspekt ideologiczny nie jest najważniejszy. Trzeba jednak pamiętać, że również gdy projektujemy dyskurs jako przedmiot badań z perspektywy modalnej/ideologicznej, nie oznacza to, że inne jego wymiary są wykluczone z procesu jego modelowania.

Tak więc rozróżniając cztery wyżej opisane wymiary ontyczne dyskursu, w odniesieniu do każdego z nich inaczej naświetla się sposób definiowania dyskursu i w konsekwencji sposób jego analizy. Dlatego wyodrębnione wymiary należy traktować jako parametry porządkujące, które ze sobą współgrają, choć zawsze jeden z nich będzie odgrywał rolę zasadniczą. Można sobie przecież wyobrazić sytuację, gdy na badany dyskurs patrzymy z każdej z tych perspektyw, jak w przypadku metody kostki Rubika. Weźmy na przykład dyskurs religijny: powstaje on w wyniku działań różnych instytucji, np. Konferencji Episkopatu Polski, czasopism „Tygodnik Powszechny” czy „Niedziela”, Radia Maryja i osób działających w ich ramach, jak osoby duchowne i świeccy publicyści, politycy itd. (wymiar instytucjonalny). Ich wypowiedzi na określone tematy, takie jak pedofilia w kościele, kwestia gender czy rola kobiet w Kościele katolickim (wymiar tematyczny), przyjmują różne formy semiotyczne i medialne (wymiar substancyjny). Jeśli na ten dyskurs spojrzymy przez pryzmat sposobu polemiki prowadzonej przez katolicki „Tygodnik Powszechny” i Radio Maryja czy – na innym poziomie – kiedy przedmiotem zainteresowania są kwestie dogmatyczne,

np. w ramach koncepcji ekumenizmu, to mamy do czynienia z wymiarem modalnym/ideologicznym (Czachur 2020).

Uwzględniając powyższe założenia, trudno zgodzić się z Ingo H. Warnkem, że lingwistyka dyskursu jest „lingwistyką nieprecyzyjnego przedmiotu badań” (Warnke 2007: 18). Przedmiot musi być wprawdzie zaprojektowany, ale nie jest nieprecyzyjny. Lingwistyka dyskursu jako integrujący i projektujący program badawczy musi mieć odpowiednie założenia metodologiczne i instrumenty analityczne, które pozwolą jej uczynić przedmiot badań precyzyjnym na tyle, na ile to możliwe w naukach humanistycznych.

3. Lingwistyka dyskursu jako program badawczy

Jeśli uznamy, że dyskurs jest kompleksowym zjawiskiem komunikacyjno-społecznym silnie oddziałującym na sposób postrzegania rzeczywistości oraz że jako przedmiot badań musi być precyzyjnie zaprojektowany, uzasadniona okaże się jedna z pierwszych propozycji zdefiniowania zadania lingwistyki dyskursu, wypracowana przez Bożenę Taras. Mówi ona, że „(...) lingwistyka dyskursu opisuje i interpretuje kontekst społeczno-psychologiczny, antropologiczny, kulturowy, uwzględniając jego organizację kognitywną, komponenty społeczne i interakcyjne” (Taras 2006: 95). Ten sposób dookreślania zadań interesującego nas programu nawiązuje do tezy, że dyskurs to tekst w kontekście (Dyskurs = Tekst + warunki produkcji słownej oraz Tekst = Dyskurs – warunki produkcji słownej² – Adam (1990: 23), za: Paveau, Safati (2009: 218) oraz Duszak (1998: 325)), ale wydaje się on potrzebować doprecyzowania, szczególnie jeśli chodzi o podkreślenie roli języka i jego różnych manifestacji (np. głównie jako teksty). Dlatego przekonuje mnie postulat Ingo Warnkego i Jürgena Spitzmüllera, którzy zadanie lingwistyki dyskursu

² Więcej na temat tej tezy oraz jej krytyki, wynikającej z faktu, że kontekst nie może znajdować się na zewnątrz tekstu – u Dutki-Mańkowskiej (2019: 80).

i fasetowych programów badawczych, przy zachowaniu ich metodologicznej spójności i empirycznej sprawdzalności. Nie oznacza to jednak, że lingwistyka poststrukturalistyczna, w tym lingwistyka dyskursu, jest programem badawczym, który zakłada kwestionowanie granic. Chodzi raczej o to, aby założenia lingwistyki poststrukturalistycznej uwzględniały idee postmodernizmu, który określa rzeczywistość jako płynną, relatywną i społecznie oraz językowo konstruowaną, a tym samym inaczej traktowały granice i sposób prowadzenia badań, jak również sposób postrzegania dyscyplin i współpracy między nimi.

Dlatego opowiadam się za konceptualizowaniem lingwistyki dyskursu jako programu badawczego, który swoją tożsamość dyscyplinową uzyskuje przede wszystkim przez zakotwiczenie w metodologii językoznawstwa poststrukturalistycznego. Tym samym programy badawcze przyjmują cechy prototypu z silnym, stałym centrum (u Imre Lakosa – twardy rdzeń) i dynamicznymi peryferiami, które wchodzą w interakcję z innymi językoznawczymi programami badawczymi. Dla lingwistyki dyskursu w centrum programu badawczego znajdują się różne teorie dyskursu, np. teorie Michela Foucaulta oraz założenia lingwistyki poststrukturalistycznej (Czachur 2020: 95–107), a pasmem ochronnym są lingwistyczne kategorie badawcze, jak słowo, wypowiedź, tekst, strategia komunikacyjna, praktyka językowa czy multimodalna, jak również cały warsztat metodycznych integrowanych subdyscyplin językoznawczych.

Stawiając lingwistykę dyskursu w centrum takiej siatki powiązań z innymi programami badawczymi, nie twierdzą, że współczesna lingwistyka poststrukturalistyczna uznaje wyższość dyskursu nad innymi kategoriami lingwistycznymi oraz uzależnia sposób definiowania dyskursu od takich dyscyplin, jak genologia lingwistyczna, lingwistyka kulturowa, lingwistyka mediów, lingwistyka korpusowa, pragmalingwistyka czy socjolingwistyka. Współpracę tych programów postrzegam również nie w hierarchicznym, lecz w interakcyjnym, integrującym układzie, tworzącym warunki do kooperacji w duchu transdyscyplinarności, którą Fairclough i Duszak określają w następujący sposób:

(...) owa transdyscyplinarność oznacza taką relację między dyscyplinami, która nie tylko umożliwia rekontekstualizację kategorii i metod jednej dyscypliny w innej, ale także transformowanie kategorii i metod istniejących w danej dyscyplinie na skutek tworzenia ich spójnej relacji z kategoriami i metodami, które uległy rekontekstualizacji. (Duszak, Fairclough 2008: 13)

W takim pojmowaniu transdyscyplinarności wyraża się istota projektowego i integrującego charakteru lingwistyki dyskursu. Powtórzmy: zasada integracjonizmu w lingwistyce dyskursu uwidacznia się na co najmniej dwóch poziomach: na poziomie projektowania dyskursu jako przedmiotu badań, gdy badacz czerpie inspiracje metodologiczne z różnych teorii dyskursu i integruje je do założeń lingwistyki poststrukturalistycznej, a także integruje lingwistyczne kategorie analityczne, oraz na poziomie projektowania procedury badawczej, gdy badacz czerpie inspiracje metodyczne z różnych programów lingwistycznych i pokrewnych oraz je integruje w projektowanej wielopoziomowej procedurze badawczej.

Bibliografia

- Adam J.-M. (1990), *Éléments de linguistique textuelle*, Paris : Mardaga.
- Angermuller J. (2014), Einleitung. Diskursforschung als Theorie und Analyse. Umriss eines interdisziplinären und internationalen Feldes, [in:] J. Angermuller et al. (hrsg.), *Diskursforschung. Ein interdisziplinäres Handbuch (2 Bde.)*, Bielefeld: transcript, 16–36.
- Biardzka E. (2019), Czy analiza dyskursu to językoznawstwo? Czy analityk dyskursu to językoznawca? – głos w dyskusji, [w:] A. Tworek (red.), *Germanistyka otwarta. Wrocławskie debaty o języku i językoznawstwie*, Wrocław: Quaestio, 61–68.
- Bilut-Homplewicz Z. (2010), Tautonomia terminologiczna? Kilka uwag o użyciu terminów „Diskurs” i „dyskurs” w językoznawstwie niemieckim i polskim, *Słowo. Studia językoznawcze* 1, 21–33.
- Bilut-Homplewicz Z. (2016), Intertekstualność i dyskursywność w germanistycznej lingwistyce dyskursu, [w:] B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, E. Ficek (red.), *Dyskurs i jego odmiany*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 329–338.
- Bilut-Homplewicz Z. (2019), Jak rozumieć dyskurs w germanistycznej lingwistyce dyskursu?, [w:] A. Tworek (red.), *Germanistyka otwarta. Wrocławskie debaty o języku i językoznawstwie*, Wrocław: Quaestio, 13–25.

- Czachur W. (2020), *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy*, Wrocław: Atut.
- Czachur W. (2021), Czy dyskursy negocjują zbiorową wiedzę?, [w:] J. Knieja, J. Krajka (red.), *Teksty, komunikacja, translacja w perspektywie antropocentrycznej. Studia dedykowane Panu Profesorowi Jerzemu Żmudzkemu*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 133–144.
- Dreesen Ph., Stücheli-Herlach P. (2022), Praktyczna lingwistyka dyskursu. Transdyscyplinarny projekt badawczy do korpusowych analiz komunikacji w sferze publicznej, [w:] W. Czachur, A. Hanus, D. Miller (red.), *Dyskurs, media, multimodalność. Przyczynek do dialogu germanistyczno-polonistycznego*, Wrocław: Atut, 125–170.
- Duszak A. (1998), *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Duszak A., Fairclough N. (red.) (2008), *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Kraków: Universitas.
- Dutka-Mańkowska A. (2016), Mowa przytoczona w analizie dyskursu – propozycje dydaktyczne dla II etapu studiów, [w:] W. Czachur, A. Kulczyńska, Ł. Kumiega (red.), *Jak analizować dyskurs? Perspektywy dydaktyczne*, Kraków: Universitas, 59–79.
- Dutka-Mańkowska A. (2019), Tekst we współczesnej francuskiej analizie dyskursu, [w:] A. Tworek (red.), *Germanistyka otwarta. Wrocławskie debaty o języku i językoznawstwie*, Wrocław: Quaestio, 27–39.
- Foucault M. (1977), *Archeologia wiedzy*, tłum. A. Siemek, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Foucault M. (2002), *Porządek dyskursu*, tłum. M. Kozłowski, Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
- Gajda S. (2016), Granice języka a granice językoznawstwa, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 72, 23–36.
- Grzmil-Tylutki H. (2010), *Francuska lingwistyczna teoria dyskursu. Historia, tendencje, perspektywy*, Kraków: Universitas.
- Kłosińska K. (2012), *Etyczny i pragmatyczny. Polskie dyskursy polityczne po 1989 roku*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Kumiega Ł., Nowicka-Franczak M. (2020), Analiza dyskursu a prawda o dyskursie, *Qualitative Sociology Review* XVI/4, 6–17.
- Lakatos I. (1995), *Pisma z filozofii nauk empirycznych*, tłum. W. Sady, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Maingueneau D. (1984), *Geneses du discours*, Bruxelles : Mardaga.
- Maingueneau D. (2014), *Discourse et analyse du discours. Une introduction*, Paris : Armand Colin.
- Paveau M.-A., Sarfati G.-E. (2009), *Wielkie teorie językoznawcze. Od językoznawstwa historyczno-porównawczego do pragmatyki*, tłum. I. Piechnik, Kraków: Avalon.
- Poprawa M. (2012), Badania dyskursu publicznego w świetle stylistyki polskiej – tradycja, tożsamość, perspektywy, *Oblicza Komunikacji* 5, 77–100.
- Spitzmüller J., Warnke I.H. (2011), *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*, Berlin–New York: de Gruyter.

- Stalmaszczyk P. (2021), *Szkice z metodologii językoznawstwa i filozofii języka*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Steciąg M. (2012), *Dyskurs ekologiczny w debacie publicznej*, Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Taras B. (2006), Pragmalingwistyka jako metoda badawcza dyskursu, *Oblicza komunikacji* 1, 92–102.
- Warnke I.H. (2007), Diskurslinguistik nach Foucault – Dimensionen einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen, [in:] I.H. Warnke, *Diskurslinguistik nach Foucault Theorien und Gegenstände*, Berlin–New York: de Gruyter, 3–24.
- Warnke I.H., Spitzmüller J. (2009), Wielopoziomowa lingwistyczna analiza dyskursu – DIMEAN, tłum. W. Czachur, K. Zielińska, *tekst i dyskurs – text und diskurs* 2, 123–147.
- Wichter S. (1999), Gespräch, Diskurs und Stereotypie, *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 27, 261–284.
- Witosz B. (2016), Kategoria dyskursu w polonistycznej edukacji akademickiej, [w:] W. Czachur, A. Kulczyńska, Ł. Kumiega (red.), *Jak analizować dyskurs? Perspektywy dydaktyczne*, Kraków: Universitas, 19–39.
- Wojtak M. (2011), O relacjach dyskursu, stylu, gatunku i tekstu, *tekst i dyskurs – text und diskurs* 4, 69–79.
- Wojtak M. (2019), *Wprowadzenie do genologii*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.